

Projev prezidenta republiky Václava Havla ve francouzském Senátu

Paříž, 3. března 1999

Paní senátorky,
páni senátoři,
vážení hosté,

když před deseti lety začala vážně prskat ve švech a posléze se hroutit železná opona a když se pak spolu s ní začal propadat do historické minulosti i sám komunismus, málokdo z nás asi tušil, jak velké otázky se tím před lidstvem otevírají a jak velké výzvy tyto děje přinesou.

Dovolte mi, abych se tu zamyslel nad jedním okruhem těchto otázek.

V době, kdy byl náš kontinent rozdělen a jeho větší část byla pod sovětským totalitním panstvím, měla jeho západní část celkem jasný úkol: uhájit na své půdě demokratické hodnoty; dobrou spoluprací národních států, především ve sféře hospodářské, nejen vyloučit možnost konfliktů mezi nimi, ale i spojovat jejich síly ku prospěchu všech; svými hospodářskými a sociálními výsledky jasně prokázat převahu svého hospodářského systému, založeného na lidské svobodě a podnikavosti. To byly společné úkoly západoevropských států, které je vedly ke stále hlubšímu sblížení a posléze k hospodářské i politické integraci. Sousedství s totalitním impériem dávalo integračním snahám celkem srozumitelný smysl, v mnoha ohledech je přímo stimulovalo a nabízející západní Evropě temné pozadí totality, usnadňovalo jí její sebepochopení. To pak bylo přirozeným motorem jejího sjednocování.

Jinými slovy: tvář v tvář komunistické části Evropy věděla její demokratická část moc dobře, co ji spojuje, a proč musí táhnout za jeden provaz.

Kontrastní pozadí se však už dávno rozplynulo, studená válka patří do historie, svět je jiný, nepoměrně složitější, a vše nasvědčuje tomu, že i sjednocující se Evropa si pod tlakem nové situace bude muset dříve či později znovu položit otázku po svém smyslu, možnostech, perspektivách a úkolech. To znamená znovu se zamyslet jak nad svou identitou, tak nad svým budoucím posláním. Argument, že jednotné evropské hospodářství může lépe čelit americké či asijské konkurenci, věru už nemůže dnes postačovat.

Ano, je pravda, že právě v devadesátých letech, tedy už po pádu komunismu, pokročilo evropské sjednocování významně kupředu. V této době se přece Evropská společenství proměnila v Evropskou unii, tato unie se významně rozšířila, a začala žít dokonce v poměrech společné měny. To jsou jisté velké úspěchy. Přesto se nemohu zbavit vtíravého pocitu, jako by to všechno byla jen jízda vlaku, který se rozjel už dříve, v jiné době, v jiných souvislostech, a který prostě jen jede dál - tak trochu setrvačně, nikoli tedy hnán novou energií, novými duchovními impulzy, novým povědomím o cíli cesty a jejím smyslu. Jako by prostě sjednocující se Evropa ještě nevzala dostatečně na vědomí úplně nový kontext, v němž se dnes ocitá, a nezkusila s ohledem na něj přeformulovat nebo spíš prohloubit svou ideu. Proto se může tu a tam zdát - a já se obávám, že se to zdá stále více lidem - že evropské sjednocování je především věcí technickou, technicko-administrativní či byrokratickou, že jeho složité tkanivo je srozumitelné stále menšímu okruhu zasvěcenců a že jediné, podle čeho lze posuzovat, zda je výhodnější se toho účastnit či být stranou, jsou ty či ony konkrétní hospodářské důsledky, jež v danou chvíli integrace má pro ty či ony skupiny obyvatel jakožto výrobců, plátců daní či spotřebitelů.

Velký pokrok, který sjednocující se Evropa v posledních letech udělala, neznamená tedy vůbec, že bychom se už nemuseli starat o její duši. Řekl bych dokonce, že je tomu právě naopak: čím dál tento proces pokročil, tím důležitější je tato starost.

Evropa je a vždycky byla jedinou politickou entitou, byť nesmírně vnitřně členitou a rozmanitou. Politické dějiny této entity jsou proto především dějinami různých pokusů ji tak či onak vnitřně strukturovat. Víme, kolik rozmanitých říší evropská historie zná, víme, jak byly složité a občas i těžko pochopitelné svazky, které evropskou strukturu tvořily, ať už šlo o svazky uvnitř těchto říší či mezi nimi. Tento dynamicky se proměňující evropský pořádek - jednou osvícenější a jindy brutálnější - byl vždy zakládán na principu moci: buď ti silnější, kteří vyhrávali války, si vynucovali na ostatních takové uspořádání, které jim vyhovovalo, anebo se pokoušeli jedni respektovat sílu druhých a domluvit se s nimi na určitých řešeních, která přihlížela k tužbám dalších právě jen v té míře, v jaké i ti další o sobě dávali mocensky vědět.

Poté, co se zhroutila železná opona - jako historicky zatím poslední důsledek násilného budování evropského pořádku - je před Evropou šance, kterou v celých svých dosavadních dějinách neměla: šance, že její pořádek bude vskutku spravedlivý, že bude zrcadlit vůli všech národů, lidských pospolitostí i jednotlivců, jež v Evropě žijí, že nebude založen na násilí, ale na rovnoprávnosti.

To je první, elementární, ba téměř banální zjištění, které můžeme o sjednocující se Evropě říct. A přece: jak málo občanů si to uvědomuje! A jak málo si to uvědomují i mnozí politici!

Ocitáme se na jednom z nejdůležitějších rozcestí evropských dějin. Cesta, po níž se vydáme, rozhodne možná o osudu mnoha budoucích generací. Zdá se mi, že toto vědomí by mělo trvale prosvětlovat všechno politické rozhodování a mělo by systematicky pronikat do celého veřejného života. Nemáme prostě právo v této chvíli nadřazovat jakékoli dílčí zájmy, ať už volební, politické, ekonomické či státní, dlouhodobému a naprosto zásadnímu zájmu budoucích generací Evropanů. Trvanlivost nového evropského uspořádání přitom bude velmi záviset na tom, jak bude toto uspořádání vnitřně otevřené, totiž jak rozsáhlé a chytře bude umožňovat uplatnění "jinakosti" jedněch vedle "jinakosti" druhých, aniž by jedna omezovala druhou.

A co je také důležité: šance, která se před Evropou otevírá, se naplní jen tehdy, bude-li účast umožněna všem. Každý nový kandidát na členství musí samozřejmě splňovat nejrůznější společné standardy, nicméně splňuje-li je, neměl by žádný jiný ohled vést k odkladu jeho přijetí. Jakmile by totiž začalo být patrné, že se uplatňuje politika dvojího metru, nedůvěry k novým demokraciím, obavy, že budou nepřiměřeně ujídat ze společného koláče či celkový strach z nich jako něčeho nového a těžko vyzpytatelného, začne se Evropa znovu dělit a toto nové dělení se záhy stane daleko vážnějším důvodem ke strachu, než jaký nahání novost či neotesanost dnešních postkomunistických demokracií. Ostatně ti západní lidé, kterým to uniká, by si měli uvědomit ještě dvě maličkosti: za prvé historickou spoluodpovědnost Západu za to, že polovina Evropy mohla tak dlouho nepatřit sobě samé, a za druhé, že velikost naděje na trvalý mír a bezpečnost, jakož i velikost hmotných úspor s touto nadějí spojených, stojí za lecjakou eventuální a ostatně jen dočasnou ztrátu.

Evropská unie, chce-li být hodna svého jména a nechce-li se postupně odsuzovat do role outsidersa či riskovat nějaká nová evropská neštěstí, musí využít jediné smysluplné možnosti, která se před ní otevírá: stát se svazkem vskutku evropským. To znamená celoevropským.

Myslím si, že stojí za to jít touto cestou. Myslím si, že dnešní evropští občané i politici by si měli uvědomit, že jsou či mohou být těžkostí, které jsme povinni v zájmu budoucnosti podstoupit. Kdo nechápe tento nadčasový rozměr evropské integrace, ten nechápe nejdůležitější duchovní prvek evropanství.

A tím se dostávám k tomu hlavnímu, o čem bych se tu rád zmínil. Totiž k otázce evropské identity či evropské duše.

Co vlastně Evropu definuje?

Nejpodstatnější je zřejmě její vymezení kulturní, duchovní či civilizační. Je to prostor, v němž se pozoruhodným způsobem snoubí v jeden historický proud různé prameny, především pramen antický, židovský a křesťanský. Tento proud má ve srovnání s četnými neevropskými civilizacemi mnoho svých osobitých rysů, mezi nimiž je snad rysem nejcharakterističtějším nové nebo jiné pojetí času. Čas jako by byl v evropské tradici - nejprve v podobě dějin spásy a později v podobě ideje pokroku - především příležitostí či výzvou k pohybu, a to samozřejmě pohybu od zastaralého k novějšímu, tedy od horšího k lepšímu. Člověk vržený do evropského času si je jist, že stále hlouběji a lépe poznává svět, cítí se být povinen v duchu svého poznání ho sám stále dál zlepšovat a své poznání i své recepty na lepší život šířit. Jeho živlem je pohyb, vývoj, pokrok, změna. Svě poznání chápe samozřejmě jako univerzální, a jelikož pociťuje i univerzální odpovědnost, cítí se být oprávněn šířit své ideje i svůj pokrok po celé planetě. Jako by tedy už kdesi v samé podstatě evropského vztahu ke světu či evropské kultury byly zaklety určité předpoklady k expanzi. Je to koneckonců pochopitelné: vývoj vede k technické přesile a ta svádí ke svému využití; méně podstatné už pak je, pro koho je nástrojem dobývání a pro koho nástrojem obrany. Idea pohybu se tak nakonec proměňuje ve fyzický pohyb prostorem. V hloubi evropského ducha je tedy něco osudově dvojsmyslného: na jedné straně fantastický rozmach racionálního poznání a s ním související prohlubování respektu k lidské bytosti a jejím právům, na druhé straně bytostný expanzionismus. Typický evropský pocit odpovědnosti za svět získává posléze - trochu paradoxně, ale v jistém ohledu zákonitě - tvář pyšného majitele pravdy, neschopného elementárního vcítění do světa jiných.

Dnes obepíná celou planetu jediná technická civilizace. Ta má ovšem svůj kulturní či ideový původ v Evropě a všechny její zázraky i děsivé rozpory lze vyložit jako výsledky či důsledky étosu prapůvodně evropského. A jestli se začínají jiné civilizační tradice hlásit dnes stále zřetelněji o slovo a žádat o své místo na slunci, pak je to jen přirozená reakce na velké zestejnující dílo, které vzešlo z našeho kontinentu a podmanilo si svět.

Z toho všeho vyplývá podle mne jedna věc: jestli donedávna stačilo Evropě, aby - konfrontována s komunismem - sebe samu definovala prostě jen jako prostor lidské svobody, ochrany lidských práv a záruky civilizačního rozmachu, pak dnes by mělo být už všem jasné, že komunismus byla vlastně jen matoucí zástěna, k níž se sice bylo možno, ba nutno vztahovat, která však jen zakrývala to, co je nejdůležitější, k čemu se musí Evropa vztahovat především a co je jejím skutečným pozadím: totiž dnešní planetární civilizaci jako celek. Tu civilizaci, u jejíhož zrodu Evropa stála, jejímž motorem po dlouhá staletí byla a která jí už dávno přerostla přes hlavu a řítí se kamsi svým vlastním samospádem.

Myslím, že sjednocující se Evropa nemůže svou ideu dnes hledat a nalézat v ničem jiném, než v nové formulaci svého postoje k planetárnímu civilizačnímu samospádu, který dávala sama během věků do pohybu.

V čem by mohl tento nový postoj spočívat, lze říct velmi snadno. Skutečně ho zaujmout je ale nesmírně těžké. Přesto mi dovozte, abych o něm mluvil.

Zdá se mi, že Evropa - jako historická entita, která je tak silně odpovědná za slávu i bídu dnešní planetární civilizace - by měla jako první předvést současnému světu, jak opravdu důsledně čelit všem nebezpečím, ohrožením a hrůzám, jež se na něj valí. Kdo jiný by měl přece ukázat, jak zvrátit dvojsmyslný civilizační vývoj, než ten, kdo ho kdysi inspiroval? Nebyl by snad takový úkol vskutku autentickým naplněním evropského pocitu univerzální odpovědnosti? Myslím si, že má-li dnes Evropa znovu hledat své poslání, svůj historický úkol, svou ideu, ideu, jíž by se mělo řídit i její sjednocování, pak je nemůže dost dobře hledat jinde, než na poli, o němž tu mluvím.

Nejde přitom vůbec o to, že by měla Evropa popřít svou vlastní historii, své tradice, své duchovní kořeny, principy, z nichž civilizačně vyrůstala.

Naopak: jde o to, že by se měla rozpomenout na tu podobu, kterou v její kulturní tradici původně měla idea odpovědnosti za svět. Touto podobou nebylo přece pyšné vnucování své víry a svého názoru druhým, ani antropocentrické povyšování člověka nad řád přírody! Bylo jí něco jiného: pokorná cesta příkladu. Anebo nebyla snad Kristova vykupitelská oběť ztělesněním zásady, že chceme-li změnit svět, musíme začít každý sám u sebe?

Doby, kdy Evropa učila a vychovávala svět, definitivně skončily. A tím spíš doby, kdy mu vnucovala svou vlastní kulturu jakožto tu jedinou pravou a nejlepší. Jsem hluboce přesvědčen, že nastává naopak doba, kdy by měla Evropa s pokorou, kterou mívala

kdysi na svém duchovním štítě, začít důkladně civilizačně zpracovávat, krotit a měnit sebe samu. Bude-li to působit jako příklad ostatním a ovlivňovat je, bude to skvělé. Ale předem kalkulovat s tímto efektem nelze. Je prostě třeba začít.

Vždyť opravdu není nutné se na každém kroku klanět zlatým telatům a ponížet se plížit před jejich majiteli, vše podřizovat diktatuře reklamy a komerčních médií, znovu a znovu se chytat do sítě zbytečných inovací všech možných i nemožných spotřebních statků, inovací, jejichž jediným vskutkem trvalým následkem jsou vydrancované přírodní zdroje a zamořené ovzduší, vždyť opravdu není důvod považovat nepřetržitý růst hrubého domácího produktu za smysl všeho lidského konání!

Co všechno hrozí lidstvu, když se včas nevzpamatuje a nezastaví svůj tupý samopohyb, víme velmi dobře: jsou o tom napsány stovky knih a bylo by ostatně s podivem, kdyby tak zkoumaví lidé, jako jsou naši současníci, o tom všem nevěděli a nejrůznější alternativy civilizační katastrofy neměli dokonale spočítány. Problémem není dnes, že nevíme, co světu hrozí a jak tomu čelit, ale že tomu prostě čelit nedokážeme, protože jsme příliš zaseklí do svých okamžitých zájmů a příliš málo schopni myslet na to, co bude zítra nebo za sto let. Protože jsme prostě ztratili schopnost vidět věci z hlediska věčnosti, dějin bytí a jeho paměti.

Co je na tomto postoji autenticky evropského, evropského v tom nejhlubším a nejkrásnějším slova smyslu? Nic. Ba naopak: je to v přímém rozporu s idejemi, jež stály u zrodu evropské civilizace.

Ano, je pravda, že evropský duchovní pohyb vyústil do dnešní globální technické a konzumní civilizace, která tak dokonale pracuje na svém sebezničení, ze své vlastní vnitřní logiky. Ale zároveň - paradoxně - platí, že to je právě Evropa, která má z různých důvodů relativně největší naději, že dnešní stav zlomí a přesáhne tím tak říkajíc sebe samu. Potenciál k takové transcendentní dřímě - zasypan a zapomenut - v jejich vlastních duchovních základech.

Poslání Evropy v kontextu dnešní civilizace - a tudíž i fundamentální idea jejího sjednocování - nemusí tedy tkvít, jak patrně, v něčem zbrusu novém a nevidaném. Lze je vyvodit jen a jen, smím-li se tak vyjádřit, z nové četby velmi starých evropských knih a z nového uchopení jejich významu.

Před čtyřmi lety zemřel litevský Žid, který studoval v Německu a posléze se stal slavným francouzským filozofem. Jmenoval se Emmanuel Lévinas. Ten - v duchu nejstarších evropských tradic a především asi tradice židovské - učil, že odpovědnost za svět se v nás rodí při pohledu do tváře druhého.

Domnívám se, že přesně na tuto svou duchovní tradici by se měla Evropa dnes rozpomenout. Měla by zjistit, že jsou nějakí druzí - jak v jejím prostoru, tak kolem ní po celé zeměkouli - a že nese za ně bytostnou odpovědnost. Odpovědnost, která už nikdy nebude mít nadutou podobu dobyvatele, ale která bude mít naopak skromnou tvář toho, kdo na svá bedra bere kříž světa.

Nařkne-li takovouto odpovědnost někdo z toho, že je jen novou podobou mesianistické pýchy, pak nelze dělat nic jiného, než obrátit se k autoritě vlastního svědomí a tam žádat o rozsudek druhé instance.

Dámy a pánové,

očekáváte-li, že po těchto poněkud abstraktních úvahách přijde něco konkrétního, co snad může nabídnout novinářům titulek, pak čekáte správně. Skutečně bych se rád na závěr zmínil o něčem konkrétnějším, co by v duchu předchozích vývodů mohla dle mého mínění dříve či později Evropská unie udělat.

Nemá-li se stále víc jevit jako velmi složitý administrativní podnik a úkol, kterému rozumí jen zvláštní třída euro-specialistů, ale má-li se skutečně - jak ostatně mnohokrát deklarovala - přiblížit občanům, pak by podle mého mínění měla dát impuls k tomu, aby se někdo pokusil napsat její základní zákon. Mám tím na mysli nepříliš dlouhou a obecně srozumitelnou ústavu, která bude mít krásnou preambuli, v níž bude stručně popsán smysl a idea Unie, a která pak bude definovat základní orgány Unie, jejich kompetence a vzájemné vztahy. Není třeba vymýšlet mnoho nového, stačí vybrat z mnoha set stránek dnes platných smluvních dokumentů to nejpodstatnější a propojit to v jeden celek. Vše ostatní by samozřejmě platilo nadále a nadále se tím či oním způsobem vyvíjelo a proměňovalo, nicméně mělo by to už váhu normálních zákonů či podzákonných norem, které by si věru nemusely všechny evropské děti osvojovaly v základní škole. Evropskou ústavu by však znát měly. Nevím, co jim páni učitelé v členských zemích dávají ke studiu o jejich Unii dnes, ale stěží to jsou Pařížská, Římská, Maastrichtská či Amsterodamská smlouva. Vždyť to by ty děti nemohly po celý rok dělat nic jiného, než si srovnávat jedny novelizující paragrafy jedné smlouvy s původními paragrafy smlouvy předchozí či naopak znovu novelizujícími paragrafy smlouvy ještě pozdější.

Pokud jde o orgány Unie, osobně si myslím, že si situace dříve či později vynutí zřízení dvoukomorového systému, jak tomu bývá u normálních federací. Vedle dnešního Evropského parlamentu, odrážejícího svým složením velikost členských zemí, tu zřejmě bude muset působit druhé a samozřejmě menší tělísko, do něhož by se už nevolilo přímo, ale do něhož by každý parlament členského státu volil řekněme dva své poslance. V takovéto druhé komoře by tedy měly velké i malé členské státy tutéž hlasovací sílu, přičemž by bylo přesně vymezeno, nejlépe v samotné Ústavě, které věci musí schválit obě komory a které jen komora první. Zdá se mi, že takovýmto řešením by se odstranil lecjaký dosud nevyřešený problém, například otázka národního zastoupení v Komisi. Myslím si, že Komise jako veskrze výkonný orgán by nemusela být složena striktně podle toho či onoho národního klíče, nemusely by v ní být - zvláště po rozšíření - vůbec zastoupeny všechny členské země, ale o to důležitější by byla politická a odborná způsobilost komisařů. Zájmy a názory jednotlivých států by mohly a měly dostatečně tlumočit Evropská rada a druhá komora Evropského parlamentu, kdyby byla zřízena.

Celkově tedy, jak patrně, bych doporučoval spíš cestu pozvolné a stále hlubší parlamentarizace a federalizace než cestu mezistátních smluv a smluvně vznikajících institucí a aparátů. Možná to vypadá na první pohled překvapivě, ale já jsem skutečně přesvědčen o tom, že cesta, kterou doporučuji, otevírá více prostoru pro projev vůle jednotlivých národů a uplatnění jejich identity, než cesta druhá. Ta je totiž přesně tím, co vede ke vznikání a bujení nevolených a občany - tedy lidem jednotlivých zemí - nekontrolovaných byrokracií.

Společná základní deklarace či charta či přímo ústava s příslušnou preambulí by mohly podle mého odhadu významně přispět k tomu, aby si mohl každý Evropan uvědomit, jaký smysl má evropské sjednocování a případné oběti, které mu musí přinést, jaká

je ústřední idea tohoto naprosto bezprecedentního politického procesu, a jak vlastně takto vznikající útvar funguje.

Dámy a pánové,

jak důležitou věcí jsou ústava, zákony, deklarační orgány, kompetence a mechanismy nemusím zřejmě ze široka vysvětlovat v zemi, která dala světu racionalismus a osvícenství, a v zemi, kde se za ústavní práva občanů mnohokrát prolévala krev. Přesto si ale myslím, že to všechno stále není v dnešním dramatickém světě to nejdůležitější.

Tím nejdůležitějším - a nepochybuji, že i pro toto tvrzení naleznu právě zde porozumění - je něco jiného: duch a étos, z něhož instituce a jejich dokumenty vyrůstají.

Jako představitel země, která prožila hrůzy totalitního systému a dodnes těžce trpí jejich následky, bych se rád přimluvil za to, aby jádrem či páteří evropské integrace byla nová kombinace dvou tradičních, veledůležitých a tisíckrát zrazených evropských hodnot: pokory a odpovědnosti.

Děkuji vám za pozornost.